

השלכות מפעלו של חוקר האגדה והמדרש חורגות מתרומתו למחקר ונוסקות לעבר ההתחדשות היהודית בדורנו. סקירת הספר והתבוננות בתופעה

היגיון ליונה - היבטים חדשים בחקר ספרות

המדרש, האגדה והפיוט

קובץ מחקרים לכבודו של פרופ' יונה פרנקל

במלאות לו שבעים וחמש שנים.

בעריכת: יהושע לוינסון, יעקב אלבוים

וגלית חזן-רוקם

הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, תשס"ז, 585 עמ'

שמואל פאוסט

לפי עיקרון הסגירות, הסיפורים הבודדים הם יצירות שאינן מזקיקות ידע חיצוני בכדי לעמוד על משמעותן. לשם הבנת סיפור האגדה, אין להתחשב למשל בידיעות 'היסטוריות' או אף 'ספרותיות' ממקורות אחרים על הדמויות המופיעות בו. את גישתו זו הדגים פרנקל בניתוחם של מאות סיפורי אגדה, ואחרי שהקים עליו את רוגזם של ההיסטוריונים ושל הפולקלוריסטים כאחד, כבש את לבם של תלמידי הספרות

פר יובל לכבודו של פרופסור יונה פרנקל, ראש החוקרים והמורים בדורנו בתחום האגדה, הוא אירוע משמח ומרגש, לא רק עבור בעל היובל, אלא גם עבור תלמידיו הרבים והשותים ממעין תורתו, בין בידועין ובין שלא בידועין. פרנקל הוא מייסדה של אסכולה מחקרית - האסכולה הספרותית בחקר המדרש והאגדה. תחום שלם של חקר, בעל השלכות רבות ומשמעותיות בחקר התלמוד והמדרש, הגיונם ותקופתם, נולד בעקבות השאלות שהציג והתשובות שהציע בדבר אופיו של סיפור האגדה, בשנות השבעים והשמונים של המאה הקודמת. בשנת תש"ס הוענק ליונה פרנקל פרס ישראל לחקר ספרות התלמוד. אך מפעלו של פרנקל גדול ורחב יותר מקביעת סדר יום מחקרי, למצער בדיעבד פרנקל הוא מייסדה של תנועה. בשל חשיבותו של אספקט זה בהשלכות מפעלו, אחרוג ממסגרת ביקורת הספרים וארחיב על כך בהמשך.

כלומר צעיר, לפני כחמש עשרה שנים, הניח בפניי אחד מידידי בבית מורשה את ספרו התכלכל והצנום של פרנקל "עיונים בעולמו הרוחני של סיפור האגדה" (תשמ"א). עיונים אלה רתקו אותי אליהם ופתחו בפניי עולמות חדשים ומענגים. כמי שבא באותו זמן מעיסוק מעשי באמנות יהודית ועניין בלימודי פסיכולוגיה, השילוב של חשיפת אוצרות היופי האסתטי הגלומים בסיפור האגדה, עם מעשה בילוש ספרותי והעמקה במשמעויות רוחניות, דתיות, מוסריות ופסיכולוגיות, כבש את לבי. איתרתי את מאמריו וספריו של פרנקל, בניסיון להפכם לקנייני הרוחני ולדלות מהם ככל יכולתי. יונה פרנקל הפך למורי ורבי, ללא היכרות בינינו וללא ידיעתו. אמנם שמעתי מאז מפיו שיעורים ספורים והרצאות בכנסים שונים, אך נותרתי תלמידו שבכתב לתורה שבעל-פה. בגרותי כללה אמנם השפעות נוספות וגיבושם של נתיבים אישיים, אך נאמנים דבריו של ג'פרי רובינסטיין כפתח מאמרו בקובץ שלפנינו: "כל מי שעוסק בתחום זה הוא תלמידו".

הספרים הכבדים וחמורי הסבר, כהי העור זהובי אותיות הכריכה, שהיו יבשת זרה ומוזרה, בעלת תרבות ארכאית ואף מעופשת עבור ישראלים רבים, הפכו לפתע נגישים וידידותיים. מבעד לטקסטים הקשים הזדהרו לפתע מרגליות ספרותיות, ששימוש בכלי הפיצוח שמסר פרנקל, העניק להן מובן, שיש עמו הזדהות פסיכולוגית גדולה, חוצת גבולות, זמנים ותרבויות, בעלי משמעות עבור אנשים מודרניים

פעמים רבות הפך המונח 'אגדתא' בפי הלמדנים לכינוי של זלזול בחומרים הסיפוריים הללו, שאינם מזמנים עיסוק "רציני" של שקלא וטריא הראוי לתלמידי חכמים. עם כניסתם של מכוני ההוראה לישיבות ההסדר, ובעקבות שינויים נוספים במבנה הישיבות, חשפו תלמידי הישיבה לשיטתו של פרנקל. זו גירתה את סקרנותם, ויש שמצאו בה תוספת משמעותית ללימוד הגמרא המסורתי

רוחב היריעה

עורכי הספר, עמיתיו של פרופסור פרנקל בחוג לספרות עברית באוניברסיטה העברית בירושלים, בקשו לכלול בתוכנו את תחומי התרומה המחקרית העיקריים של פרנקל – מחשבת ישראל, חקר הפיוט וספרות האגדה והמדרש – ולהתייחס למבחר מתוך מגוון הסוגיות המעסיקות אותו. חלוקת הספר מבטאת את ההתייחסות לשאלות המחקריות הללו. בספר חמישה שערים: 'האגדה – ספרות והיסטוריה', 'חסים בין תרבויות', 'סוגיות בעריכה', 'הפואטיקה של הסיפור', ו'שאלות סוגיות'.

יש לציין את המפתחות החשובים שהעורך, יהושע לוינסון, צייד בהם את חוקרי וחובבי האגדה – רשימה ביבליוגרפית מלאה של כתבי פרנקל; ובמיוחד – וישמת סיפורי האגדה שנדונו בכתביו, שהוא כלי מועיל מאין כמותו לעוסקים בסיפור התלמודי. ואם בכלים משוכללים עסקינן, הוצאת הספרים מאגנס – שבהוצאתה ראה הספר אור – העלתה את הספר על אתר האינטרנט שלה כ'ספר אלקטרוני'. הספרים האלקטרוניים מכילים 'קישורים חכמים' בין תוכן העניינים והמפתחות לבין עמודי הספר, באופן שמאפשר לעבור בלחיצה מערך אינדקס או תוכן עניינים לעמוד המתאים בספר. באמצעות הרשמה פשוטה (ללא תשלום, אך בהגבלה ל-2 כניסות) מתאפשר לעיין בספרים מתחילתם ועד סופם.

מקוצר מקום אין אפשרות לסקור כאן את שלל המאמרים המופיעים בספר. חלקם נכתב בהתייחסות ישירה למפעלו הגדול של פרנקל, כהמשכו ופיתוחו (כגון מאמריהם של תלמידיו: ע' מאיר וא' וולפיש), או מתוך התדיינות עם שיטתו והתפלמסות עם דבריו (למשל במאמריהם של מ"ד הר וג' חזן ורוקם). מעשה עריכת הספר, רחב היריעה ונכבד, 'התבשל' במשך כמה וכמה שנים. פה ושם ניכר מעט הזמן שחלף, וחלק מהמאמרים שהוגשו זה מכבר יכלו להתעדכן ולהתעשר בעבודות ומחקרים נוספים שנעשו בתחומי עיסוקם בשנים האחרונות.

איך נדרשו דרשות?

בתוך המגוון העשיר אפשר להבחין שמאמרים רבים חרוזים בשרשרת תמטית אופיינית. דומה שאת רבים מן הכותבים מעסיקה עדיין השאלה בדבר מקורן ואופן יצירתן של דרשות חז"ל, ובייחוד השאלה הותיקה על "מושבו בחיים" (מושג השאול מן הגרמנית: Sitz im Leben, שפרנקל מרבה להשתמש בו): האם נדרשו הדרשות כחלק מסדר הלימוד בבית המדרש, ועל כן הן אליטיסטיות במהותן ומופנות לשכבה המצומצמת של החכמים יודעי הספר (כטענתו של פרנקל), או שהן, או לפחות חלקן, נאמרו במסגרת דרשות בפני ציבור המתפללים בבית הכנסת, ועל כן הן עממיות יותר באופיין ולקחייהן תואמים את הבנתו של ציבור רחב, המורכב גם מנשים וילדים, שאינם מפוקדו הטבעיים של בית המדרש. למחלוקת זו ישנן השלכות לא רק על הידיעה ההיסטורית בדבר יצירת הדרשות והשימוש בהן בפועל, אלא גם על דרך הפרשנות הנאותה להן, בשאלות כגון: מידת הידיעות המוקדמות במקרא, בהלכה ובדיוני בית המדרש של נמעני המדרשים – המאפשרות להם הבנה מסוימת של המדרש לעומת אופן הכנתם של חסרי הידע המוקדם; הברלים באמות המידה האסתטיות והערכיות של הדרשות; וכמובן, הברלים ברמה הרוחנית של השומעים ולפיכך בעומק המסר העולה מהן.

פינחס מנדל, שעיונו המחודש באטימולוגיה של המילה 'פתח', ועימו הבנה חדשה של מדרשי ה'פתיחה', מביא סימוכין לגישתו של פרנקל מורו, לכך שגם דרשות אלה מקורן בלימוד הבית-מדרשי, ולא בספקולציה הרווחת על פעולת הדרשה בציבור, 'אשר, ככל כנראה, לא היתה ולא נראה' (עמ' 77).

משה דוד הר מבקש למתן קביעות נחרצות של פרנקל בדבר מיקומן של הדרשות, ומביא מקורות לדרשות שנאמרו בפני הציבור הרחב. באופן אחר נדרש גם מנחם הירשמן לעניין מגמתן של הדרשות המכונסות במדרש 'פסיקתא דרב כהנא'. מבלי להיכנס לפולמוס הנזכר, אך ברמיזה לחינוך 'עממי', הוא קובע את מגמתן של הדרשות הללו כמאמץ להנצחת 'נוכחות המקדש בחיי העם על אף היעדרו' (עמ' 178). בתוכנו ובצורתן של דרשות הפסיקתא עוסק גם מאמרו של יעקב אלבוים בקובץ.

גלית חזן ורוקם, חוקרת פולקלור ותלמידה-עמיתה של פרנקל, היא מבעלי הפולמוס הנוקב עמו בנושא יצירתה ונמעניה של ספרות חז"ל. סיכום מאמרה הוא אמביוולנטי. לצד הניסיון ההרמנויטי להנחתה הפולקלור כמושג מודע ביצירת חז"ל, היא מעלה במשפט הסיום המהדהד את האפשרות שיוצרי האגדה – אנשי בית המדרש – בקשו במקומות מסוימים 'להרחיק עדותם' ועל כן פעלו במודע ובאופן מתוחכם ל'הצפנת' הסיפורים כסיפורי פולקלור. סטיבן ד' פראד, מציע מתודות השוואתיות חדשות לבחינת קדמותם של אופני פרשנות המקרא של חז"ל, וקביעת שורשיהם במסורות מוקדמות המצויות במגילות ים המלח. אברהם וולפיש בונה, כדבריו, על היסודות שהניח פרנקל בעניין 'דאיית האגדה כ'חומר לימוד' השייך לעולם בית המדרש' (עמ' 309), כדי להאיר באור חדש את דרכי העריכה של התוספתא, הבנויה מחומר הלכתי ואגדי כאחד. ברוך וויסאצקי, העוסק בעקרונות העריכה של ויקרא רבה, נשען גם הוא על תרומת מחקריו של פרנקל, שהחליפו את ההנחה הרווחת הרואה בדרשות הקובץ תעתיקי דרשות שנאמרו בבית הכנסת, בתפיסה שהקובץ המדרשי הוא קודם כל ספר, יצירה ספרותית ערוכה.

חננאל מאק ויעקב ג'פרי (רובינשטיין שבים לעיון הספרות בסיפורי 'מעשי חכמים', שהוא עיקר עיסוקו של פרנקל. רובינשטיין מציע ניתוח ספרותי לסיפור האגדה הידוע והנחקר רבות על 'תנורו של עכנאי'. לרוב עסקו החוקרים בחלקו הראשון של הסיפור בלבד. מבטו השונה נובע מקריאה של הסיפור במלואו, בתוך הקשרו הספרותי הרחב ובהקשר ההלכתי שבו שובץ הסיפור. זאת הוא עושה בעיקר בעקבות מחקרו החלוצי של ארי אלון שנכתב בהדרכת פרנקל. על כך הוא מוסיף השוואה בין נוסחי הסיפור בכבלי ובירושלמי, שההבדלים ביניהם משפיעים על משמעות הסיפור.

רובינשטיין, שבראש דבריו מציין, ובצדק, את פרנקל כמי "שכמעט לבדו יצר את התחום של הניתוח הספרותי של ספרות חז"ל" (עמ' 457), הוא בעצמו אחד מראשי המדברים ב'מיני-אסכולה' המתפתחת לאחרונה מתוך ואל-מול מחקריו של פרנקל. עיקר ביקורתה של אסכולה זו היא על גישת ה'סגירות' המובהקת של סיפור האגדה מבית מדרשו של פרנקל, והיא מבקשת ללמוד את הסיפורים מתוך הקשרם הטקסטואלי, העריכתי והתרבותי, ולהעניק להקשרים אלה מעמד נכבד באופן פרשנותם של סיפורי האגדה. כדי להבין במה מדובר, ראוי להקדיש כאן כמה מילים לגישתו של פרנקל בחקר סיפור האגדה.

הניתוח הצליח

כנגד הגישה ההיסטורית, שהיתה בעבר האסכולה השלטת בחקר ספרות האגדה, ראתה בה שיקוף אמין של מציאות התקופה, וניסתה ללמוד היסטוריה ריאליסטית מתוך סיפור האגדה (תוך התעלמות ממוטיבים בלתי ריאליים בעליל); וכנגד גישת הספרות העממית, שראתה בסיפורים ביצועיים עממיים של ספרות פולקלור, שהתגלגלו לתוך ספרות התלמודים והמדרשים, העמיד פרנקל את גישתו הספרותית, הרואה בסיפור פיקציה אמנותית משוכללת ודידקטית. בגישתו הספרותית המובהקת הכחין עצמו פרנקל ממוריו הגדולים לספרות חז"ל,

א"א אורבך ו' היינמן, תוך שהוא יונק ממוריו בדרכי הספרות - א"ל שטראוס ומ' וייס.

גישתו של פרנקל מבקשת ללמוד את הסיפור מתוך עצמו, למען הבנת מסריו החינוכיים והרעיוניים, שנוצרו על-ידי ונועדו למען אליטת החכמים בבית המדרש. לצד עיקרון 'אחדות התוכן והצורה', שלפיו האופי האמנותי של הסיפור משקף ומפרש את תכניו, העיקרון התיאורטי המרכזי שהציג פרנקל לאור גילוייו, הוא עיקרון ה'סגירות' של הסיפורים. לפי עיקרון זה, הסיפורים הבודדים הם יצירות אוטונומיות שאינן מוקיפות ידע חיצוני בכדי לעמוד על משמעותן. לשם הבנת סיפור האגדה, אין להתחשב למשל בדיעות 'היסטוריות' או אף 'ספרותיות' ממקורות אחרים על הדמויות המופיעות בו. את גישתו זו הדגים פרנקל בניתוחם של מאות סיפורי אגדה, ואחרי שהקים עליו את רוגזם של ההיסטוריונים ושל הפולקלוריסטים כאחד, כבש את ליבם של תלמידי הספרות, כשנתן בידיהם כלים משוכללים להבנת סיפור האגדה, לחשיפת יופיו האמנותי ולעמידה על משמעויותיו.

כיצד ניגשים המנתחים לניתוח סיפור אגדה לפי גישת פרופ' פרנקל? אנסה לתאר זאת באופן מקוצר ולפיכך חסר ומעט פשטני: סיפור האגדה הנבחר - מן התלמודים או המדרשים - מוסר מהגוף האורגני שבו היה נתון ומועבר לבידוד. שם מתרחש התהליך הפילולוגי - כל נוסחיו בכתב היד וגרסאותיו במקבילות השונות בספרות חז"ל נבחנים ומושווים, ומהם נבחר הנוסח הנראה מהימן ביותר. כעת מוכן הטקסט לניתוח הלשוני-ספרותי. לשם הנוחות וההיגיינה המחקרית, אך גם כביטוי להכנה ראשונית, נפרש הסיפור ומחולק לשורות לפי שלבי העלילה וההיגדים, ומוצמד לו מונה שורות. כדי לוודא את הבנת הסיפור, תיבחן כל מילה ומילה בטקסט, ובעת הצורך תתורגם מארמית לעברית.

כעת יש להתבונן במסגרת הסיפור - להבין את כיוון העלילה מתחילתה אל סופה, ולזהות את המתח המניע אותה, האמור לקבל את פתרונו בסוף. פעולה כירורגית עריגה תבקש לפענח כעת את סיבתו ומיקומו של כל פרט ופרט בהתפתחות העלילה. ההנחה היא שאין איבר בגוף העלילה הנמצא שם "סתם כך", ללא תפקיד. לאחר הבנת הפרטים, יבותר הסיפור לחלקים (על פי מילים חוזרות, תפניות עלילתיות, מקום ההתרחשות וכיו"ב), תוך ניסיון לפענח הקשר שבין החלקים השונים, ומציאת עקרון התבנית שבו הוא נתון. חשיפת הניגודים הדרמטיים תעמיד את המנתח על תפיסת העולם של גיבורי הסיפור המנותחים; חשיפת עקרון התבנית האמנותית (משולשת, חצויה, הפוכה, כיאסטית) תיטיב למקם את שיאה של העלילה ולהציב ניגודים אלה מול אלה, וכך תסייע להבנת התוכן הרעיוני והמסר העיקרי של הסיפור. בשלב התפירה מחדש של החלקים השונים, תינתן תשומת לב לעיצוב הלשוני המאחה בין החלקים באמצעות משחקי מילים ושימוש מכוון במילים ספציפיות, שמטרתם לכוון או לאשש את הקריאה הנכונה בסיפור. הניתוח מצליח כשהתאמה בין הצורה האמנותית - המבנה, החלקים, התבנית, שימוש הלשון וכיו"ב - והתוכן הרעיוני העולה מן הסיפור, היא גבוהה ביותר או אף מושלמת.

כולם 'מפרנקלים'

בדברי המבוא לספר מעיר יהושע לוינסון על התקבלות מחקריו של פרנקל על רקע תופעת הגידול במספר התלמידים בחוגים לספרות בשנות השבעים: "שיטת הניתוח של פרנקל, בשילוב פדגוגיה מעולה, פתחו בפני תלמידים רבים עולמות מרתקים שלא ידעו על קיומם" (עמ' 30). אכן, עבור חלקם היה זה מפגש ראשון עם טקסטים תלמודיים ומדרשיים, ולאחרים, שהכירו את המקורות מגרסא דינקותא, היתה זו פתיחה של עולם חדש, הנותן כלים ומעניק משמעות למה שלעתים היה נדמה כמקורות שוליים ופחות "רציניים" בעולמה של ספרות חז"ל.

יתרונה כחסדונה של השיטה היה במעגליות ובסגירות המחשבתית והאינסטרומנטלית שלה, כפי שקורה לא אחת בתולדות הרעיונות, כאשר גישה חדשה ומגובשת פותחת עולמות, מציעה פתרונות חדשים וסוחפת אחריה נוהים רבים. בהיותה משוכללת ופשוטה לשימוש כאחד, ומתגמלת בנדיבות רבה את משתמשיה בסיפוק מחקר ורוחני, היתה גישת פרנקל לנחלת רבים מלומדי האגדה. מרגע שהונחה

בפני תלמידים (ובפני חוקרים, שקבלו את הגיונה) ונפוצו מעינותיה חוצה, הפכה לגישה הבלעדית כמעט לקריאת סיפורי האגדה, על אף שקדמו לה חכמים, רבנים, הוגים וחוקרים שהציעו איש איש את מתכונו המיוחד לו בלימוד האגדה. לומדים ומלמדים רבים התחילו לדבר "פרנקלית". עבודות אקדמיות ומאמרים פופולאריים בנושא האגדה, שנכתבו על ידי אנשים שונים ושהתפרסמו מעל במות מגוונות, נשאו את חותם מחוללם, תוך שימוש (לעתים לא מודע) בלשונו השגורה ובעיצוב הגרפי של הצגת הסיפורים לשורותיהם, חלקיהם ותבניותיהם.

המהפכה שיצר פרנקל בלימוד סיפור האגדה, ושמצאה לה בית בחוג לספרות עברית, השפיעה על כל החוגים, המחלקות ותחומי המחקר הנדרשים לספרות זאת, לענפיהם ואסכולותיהם השונים. אך כפי שצינתי בראשית הדברים, מכוחו של פרנקל נוצר לא רק שינוי בדפוסי חשיבה ועמדות מחקריות, אלא נוצרה תנועה ייחודית ודינמית. אציין להלן שלושה מעגלים חברתיים, שלדעתי הושפעו ישירות ממהפכה זו.

מהפכה לימודית וחברתית

תופעת הלימוד המשותף לדתיים ולחילונים של מקורות התרבות והספרות היהודיים, המכונה לעתים "השיבה לארון הספרים היהודי", והנפרדת לחלוטין מתופעת החזרה בתשובה, יונקת רבות מהשינוי שחולל פרנקל. הספרים הכבדים וחמורי הסבר, כהי העור וההובי אותיות הכריכה, של כרכי התלמוד והמדרש, שהיו יבשת זרה ומזרח, בעלת תרבות ארכאית ואף מעופשת עבור ישראלים רבים, הפכו לפתע נגישים וידידותיים. מבעד לטקסטים הקשים, בשפה לא מובנת ובארגון יוצא דופן, הודהרו לפתע מרגליות ספרותיות, ששימוש בכלי הפיצוח שמסר פרנקל, העניק להן מובן, שיש עמו הזדהות פסיכולוגית גדולה, חוצת גבולות, זמנים ותרבויות. מקורות "דתיים", מסורתיים, מיועדים ל"פלפולם של תלמידי ישיבות" בלבד, הפכו לבעלי משמעות אקטואלית עבור אנשים מודרניים (ופוסט-מודרניים) המתמודדים עם זהותם בעולם בן הזמן. לא תימה אפוא, שתלמידי פרנקל מהחוג לספרות עברית, נעשו למובילים בקבוצות הלימוד, בתי המדרש והמכללות, המיועדים ללימוד משותף או לחילונים המבקשים ללמוד ולגבש את זהותם התרבותית. די אם נזכיר שניים מהידועים שבהם, רות קלדרון וארי אלון, שכתבו שניהם את עבודת המאסטר שלהם באגדה בהדרכתו של פרופסור פרנקל.

מעגל חברתי אחר, קשור בתופעה המכונה "מהפכת לימוד התורה לנשים". עם הפנמתם של הישגי התנועה הפמיניסטית במערב, החלו נשים דתיות, מלומדות בכל תחום ומעורבות בקהילה ובחינוך היהודי, לדרוש שוויון גם בתחום לימוד התורה ולדרוש את הכתובים בעצמן. לימוד התורה לנשים ידע בעבר מידור, כאשר לכל היותר הושארו החומש ומפרשיו לנשים המבקשות להעמיק חקר, אך עולם התלמוד נותר חתום בפניהן. מבלי להיכנס לפולמוסים הסובבים ולדעות השונות בעניין, נדמה שנכון

בה בקעה להתגדר ולהצטיין, בהתאמה ליכולותיהם האינטלקטואליות, לכישוריהם ולתחומי העניין שלהם, שהלימוד האנליטי המסורתי לא יכול היה לספק. בזיקה למעגל החברתי שהוצג קודם לכן, ייתכן שאפשר לזהות זירת השפעה נוספת. רמת ההשכלה, גם זו התורנית, של הנשים הצעירות הלכה והתפתחה והשתכללה, והציבה אתגר בפני בחורי הישיבה שעמם נפגשו לצורכי שידוכים. עבור זוגות צעירים מודרניים רבים בעולם הדתי, חלק משמעותי בקשר הזוגי הוא המכנה המשותף הרוחני, הערכי והאינטלקטואלי של בני הזוג. זוגות רבים נמשכו ללימוד ב"חברותא" תוך גילוי העולם האינטימי-רוחני שלימוד זה מציע למשתתפיו. הגישה החדשה בלימוד אגדות התלמוד אפשרה שפה משותפת, חלחלה זעיר פה זעיר שם גם בדרך עקיפה זו לבית המדרש הישיבתי, ואולי גם תרמה להקמתן של כמה משפחות בישראל.

בנפש האגדה

פרנקל תרם אפוא ללא ספק לתחייה מחודשת של לימודי ספרות חז"ל בדורנו. אולמות אקדמיים, בתי-מדרשיים, קיבוציים ואחרים נמלאו בתלמידים שהתוודעו יחד לקסמן של אגדות חז"ל. לא עוד אגדות לילדים לפני השינה, אלא סיפורים למבוגרים, שערכם הדומיננטי נשא עמו חיוניות אקטואלית ואוניברסאלית עבור כל אדם, וודאי עבור האדם הישראלי העסוק בשורשיו ובשאלת זהותו היהודית, ותוכנם הרעיוני מפרנס דיונים רבים בתחומי המוסר, התיאולוגיה והפילוסופיה. בעידן של קיטוב גובר וניכור מאוצרות התרבות היהודית, הפך לימוד האגדה לתופעה תרבותית במסגרת ההתחדשות היהודית בדור האחרון. פרנקל מודע לקיומה של תנועה זו והוא נותן לכך ביטוי בהקדמה לקובץ מחקריו שהתפרסם בשנת תשס"א. כשם שהוא מודע לעוצמתה ולייפיה של התופעה, הוא מודע לסכנותיה. בניגוד מסוים לגישת הסגירות המפורסמת של שיטתו, הוא מזהיר מפני ההתפעלות מסיפור האגדה הבודד וניתוק האבר החי ממקור יניקתו – עולם התלמוד. "גורו לכם לפרש אגדה בלי תלמוד", הוא קורא, "כי בנפש האגדה הוא!".

מקצת תלמידיו של פרנקל, וחוקרים אחרים, הפנימו קריאה זו עוד בטרם הושמעה. לעתים, מטבע הדיאלקטיקה המדעית, כתגובה לשיטה שהציע פרנקל עצמו בחקר האגדה. אלה מבקשים לקרוא את סיפורי האגדה בתוך הקשריהם. הם מדוכבים את הדהודי הזיקות שבין הטקסטים השונים ומאזינים להם; הם לומדים אותם מתוך קשר בליינתק שבין חלקי ההלכה והאגדה של אותה סוגיה תלמודית, מתוך הקשרם ההיסטורי והתרבותי במרחב האופף את יצירתם, ומתוך ניסיון לפענח הקודים ועולם הדימויים והסמלים שבו נכתבו. כל התגובות המחקריות הללו מלמדות על חיוניותם של פירות מפעלו הגדול של פרנקל, שאינו קופא על שמריו וממשיך לפרות ולהפרות את חקר ספרות חז"ל. גם מחקרים חדשים אלה, כפי שמציין לוינסון בחתימת פרק המבוא לספר, חוסים בצילו ושותים ממימיו. ■

לקבוע שלימוד התלמוד דורש שנים רבות של עיסוק, שינון וזממחות, שנעדרו עד אז מתכניות הלימודים של הנשים שביקשו בבגרותן להתוודע גם לעולם זה. בדומה לפתיחות עולם התלמוד בפני אנשים שלא נחשפו לו כלל בעברם, עשתה הנגישות לעולם האגדי של ספרות חז"ל פעולה דומה בקרב נשים דתיות שהכירו מקורות אלה רק בחלקם. היה זה פתח שאפשר חדירה לעולם הסוגיות התלמודיות וספרי המדרש, ושפתח הודמניויות להצטיינות בתחום הספרותי-תלמודי, שכלים נכונים ואינטואיציה חדה עשויים לאפשר אותה, גם ללא מלוא הבקיאיות וההעמקה שאפשרה תכנית הלימודים המקובלת עד אז לגברים בלבד.

הישיבה כ"בית מדרש"

מעגל שלישי, הכרוך בשני קודמיו, הוא זה של בני הישיבות המודרניות. רוב מניין ובניין של הלימוד המסורתי, 'הקלאסי', בישיבות אלה, הניזון מעולם הישיבות הליטאי, הוא לימוד הגמרא בעיון. הכוונה בכך היא לסוגיות ההלכתיות והפרשניות המהוות את עמוד השדרה ואת גופו של התלמוד. בתוך עיסוק זה החלוקה המסורתית העיקרית בין מגמות הלימוד היא בין זו הלמדנית, הבונה מבנים אינטלקטואליים תיאורטיים ומפרשת באמצעותם את דברי רבותינו בעלי המשנה והגמרא, ובין זו ה'מעשית', המבקשת "לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא", או במילים אחרות, להגיע ממקורות הסוגיה התלמודית להשתמעותם ההלכתית המעשית. דברי האגדה, המימרות, הפתגמים, המשלים והסיפורים המשובצים בתלמוד, נחשבו תמיד כדברי פפראות לסוגיה ההלכתית. פעמים רבות דלגו הלומדים על דברי האגדה שבסוגיה התלמודית, לבל יפריעו להם בחתירתם למטרה העיקרית – הבנת הסוגיה ההלכתית.

ההסתברות להתנהלות זאת היה לעתים שאלו הם דברים חשובים ולא מובנים, שאין לנו יכולת להבינם כלל, ומשום כן יש להניחם בצד בזהירות ובכבוד הראוי להם, או מנגד, שאלו הם "מילתא דבדיחותא" – דברים טפלים לעיקר, שכל מטרתם היא מתודית, לעורר או לאוורר את השומעים לקראת עיסוקם המרכזי בסוגיה. לעתים הובכו הלומדים מן האגדות, שנדמו – מחוסר כלים להבינם – כבלתי-ריאליים, מופרכות ואף מגוחכות לעיניים רציונליסטיות. פעמים רבות הפך המונח 'אגדתא' בפי הלומדים לכינוי של זלזול בחומרים הסיפוריים הללו, שאינם מזמנים עיסוק "רציני" של שקלא וטריא הראוי לתלמידי חכמים. מעטים למדו לעומק את כתבי המהר"ל, ר' צדוק הכהן מלובלין או הראי"ה קוק, בפירושיהם לאגדות.

עם כניסתם של מכוני ההוראה לישיבות ההסדר, ובעקבות שינויים נוספים במבנה הישיבות ובאלטרנטיבות שקמו להם, נחשפו תלמידי הישיבה לשיטתו של פרנקל, שלימד במשך שנים רבות בסמינר למורים ע"ש ליפשיץ בירושלים. זו גירתה את סקרנותם, ומשכה אליה את אלה מוזנחים שמצאו בה תוספת חשובה ומשמעותית ללימוד הגמרא המסורתי שלהם, או את אלה שמצאו

בפריחת עולם בתי המדרש צריכה להיזקק, בעקיפין, גם למפעלו של פרנקל. בנם קהילות לומדות ביאלולי